

**Instytut Ekonomiki Rolnictwa i
Gospodarki Żywnościowej**
Państwowy Instytut Badawczy

WARTOŚĆ DODANA BRUTTO ROLNICTWA POLSKIEGO W LATACH 2004-2015 NA TLE DANYCH Z LAT 1998-2003

Wojciech Józwiak

Warszawa, 29.09.2017 r.

Schemat referatu

- Wprowadzenie
- Wartość dodana brutto w latach 2004-2009 na tle sytuacji w latach 1998-2003. Ustalenia literaturowe
- Metoda analizy
- Wartość dodana brutto w polskim rolnictwie w latach 2010-2015 na tle dwóch poprzednich sześćcioleci (lata 1998-2003 i 2004-2009), oraz hipotetyczne przyczyny zaistniałych zmian
- Podsumowanie

Wprowadzenie

Na początku obecnej dekady starałem się ustalić rzeczywisty obraz dokonań gospodarczych polskiego rolnictwa w okresie po akcesji na tle okresu sprzed tego wydarzenia. Dochód rolniczy oceniłem jako mało przydatny do realizacji tego celu, ponieważ zaciemniały go dopłaty, których kwoty ulegały zmianie z okresu na okres i różne tempo wzrostu cen produktów pochodzenia rolniczego, oraz środków produkcji nabywanych przez producentów rolnych (tabela 1). Jest poza tym oczywiste, że wysokość dopłat i zmiany cen zależały w ograniczonym stopniu od producentów rolnych.

Tabela 1. Wskaźniki nożyc cen i udział dopłat w dochodach gospodarstw rolnych

Lata	Skumulowane wskaźniki nożyc cen	Udział dopłat w dochodach rolniczych (%)
1998-2003	81,5	8,8
2004-2009	94,7	39,9

Źródło: ustalenia W. Ziętary sporządzone na podstawie opracowań GUS i ustalenia własne sporządzone na podstawie ekonomicznych rachunków dla rolnictwa (RER).

Wprowadzenie

Za dobrą miarę takiej oceny uznałem wartość dodaną brutto liczoną w cenach stałych. W rolnictwie z tego źródła pochodzą w znacznym stopniu środki finansowe służące: odtwarzaniu majątku, jego powiększaniu i modernizacji, opłacie pracy własnej w gospodarstwach osób fizycznych, opłacie obcych czynników produkcji, a także ewentualnie środki przeznaczane na inne cele. Tak liczona wartość dodana brutto jest poza tym również źródłem części zysków w przedsiębiorstwach rolnych osób prawnych.

Trzeba jednak dodać, że wartość dodana brutto nie pozwala ocenić dokonań związanych ze zdrowiem ludzkim powiązanych ze spożywaną żywnością, ochroną środowiska i krajobrazu, oraz z poprawą dobrostanu zwierząt.

Wprowadzenie

Analiza sporządzona na początku bieżącego dziesięciolecia wskazała, że w roku akcesji i w pięciu kolejnych latach część gospodarstw osób fizycznych potrafiło wykorzystać nowe warunki funkcjonowania i stworzyć potencjał produkcyjny, który wywarł istotny wpływ na wzrost wartości dodanej brutto rolnictwa krajowego w stosunku do sześćciolecia przedakcesyjnego.

Ten referat nawiązuje do tamtej analizy. Przedstawiono w nim wyniki dociekań dotyczących sytuacji rolnictwa krajowego w drugim sześćcioleciu po akcesji, to jest w latach 2010-2015. Użyto do tego celu tej samej metody jak poprzednio, by móc ustalić, czy procesy zapoczątkowane w poprzednim sześćcioleciu (poakcesyjnym) były kontynuowane. Okazało się, że nie były, więc podjęto próbę wskazania przyczyn, które o tym zdecydowały.

Wartość dodana brutto w latach 2004-2009 na tle sytuacji w latach 1998-2003. Ustalenia literaturowe

Ze wspomnianych obliczeń wynikało, że w sześcioleciu 2004-2009 (obejmującym rok akcesji i 5 kolejnych lat) nastąpił znaczący przyrost volumenu przychodów krajowego rolnictwa (o 13,2%) i niewielki wzrost volumenu kosztów (o 0,9%), co spowodowało wzrost wartości dodanej brutto liczonej w cenach stałych o 40,2% w relacji do sześciolecia przedakcesyjnego (lata 1998-2003).

- Sformułowana została sugestia [Józwiak 2012], że istotną przyczyną charakteryzowanego zjawiska był wzrost liczby dużych gospodarstw rolnych (głównie tych o wielkości 16-100 ESU) będących w posiadaniu osób fizycznych i z rozszerzoną reprodukcją majątku trwałego. Duże i rosące dochody wskazywały na mocną pozycję tych podmiotów na rynku, a rozszerzona reprodukcja majątku trwałego umożliwiała przystosowywanie się do zmieniającego się otoczenia.

Oszacowano, że liczba takich gospodarstw wzrosła ze 106 tys. w 1999 roku do około 209 tys. w 2011 roku. Ich udział wzrósł zatem do 12,7% ogółu gospodarstw osób fizycznych, a dostarczały około 49% krajowej rolniczej produkcji towarowej.

Wartość dodana brutto w latach 2004-2009 na tle sytuacji w latach 1998-2003. Ustalenia literaturowe

- Do poprawy efektów krajowego rolnictwa przyczyniła się też specjalizacja produkcji. Ograniczała ona koszty transakcyjne. Ponadto gospodarstwa z produkcją wyspecjalizowaną ponosiły mniejsze koszty jednostkowe eksploatacji siły pociągowej oraz maszyn niż te z produkcją wielostronną.

O zmianach w zakresie specjalizacji świadczą liczby. W latach 2002-2010 liczba gospodarstw rolnych ogółem zmniejszyła się o 24,3%, ale liczba gospodarstw specjalistycznych zmniejszyła się tylko o 6,5%, podczas gdy liczba gospodarstw z produkcją nie wyspecjalizowaną uległa zmniejszeniu o 47,3%.

Wartość dodana brutto w latach 2004-2009 na tle sytuacji w latach 1998-2003. Ustalenia literaturowe

- Gospodarstwa absorbowały innowacje przynoszące postęp: techniczny, biologiczny, z zakresu marketingu i zarządzania [Karwat-Woźniak 2013]. Innowacje te znalazły zastosowanie najprawdopodobniej tylko w 18-19% ogółu gospodarstw, głównie średniej wielkości i większych [Józwiak i in. 2012]. Oszacowano, że dysponowały one nieco ponad połową krajowego obszaru użytków rolnych.
- Gospodarstwa rezygnowały poza tym, tak jak w poprzednim podokresie z uprawy użytków rolnych złej jakości, o dużych skłonach i niekorzystnych dojazdach. Mniejsze rezygnowały także z nieefektywnego chowu zwierząt produkcyjnych na małą skalę. W mniejszym stopniu dotyczyło to krów, w większym natomiast trzody chlewnej. To ostatnie zjawisko było ewenementem na tle lat poprzednich.

Metoda analizy

Wartość dodana każdego sektora gospodarki jest różnicą wartości jego przychodów i kosztów zużycia pośredniego. Jeśli koszty te nie uwzględniają amortyzacji, wtedy miernik ten nosi nazwę wartości dodanej brutto.

- Po stronie przychodów w rachunkach wartości dodanej brutto uwzględniono: wartość produkcji rolniczej (bez dopłat do produkcji), wpływy z rolniczych usług produkcyjnych świadczonych na rzecz innych gospodarstw rolnych i wartość dodaną w przetworach własnych produktów rolniczych wytwarzanych sposobem domowym. Na zużycie pośrednie złożyły się natomiast koszty: nasion, sadzeniaków i sadzonek własnych oraz zakupionych; nośników energii i smarów; nawozów mineralnych i środków doskonalących cechy użytkowe gleby, środków ochrony roślin, usług rolniczych, pasz własnych i pochodzących z zakupu, lekarstw dla zwierząt, usług weterynaryjnych i napraw oraz konserwacji maszyn, budynków i budowli.

Metoda analizy

- Źródłem danych były rachunki ekonomiczne dla rolnictwa (RER), realizowane w naszym Instytucie na potrzeby Komisji Europejskiej. Dane te informowały o kwotach nominalnych wartości przychodów rolnictwa i kosztów zużycia pośredniego w osiemnastoleciu 1998-2015 roku.
- Nominalne kwoty przychodów i kosztów zużycia pośredniego przeliczono na ceny stałe. Wykorzystano do tego celu materiały GUS gromadzone przez prof. Wojciecha Ziętareę od 1995 roku. Na ich podstawie ustalono jednopodstawowe indeksy zmian cen zbytu produktów rolnych i cen środków produkcji kupowanych przez producentów rolnych, przyjmując, że ceny z 2015 roku równe są „1”.
- Okres objęty analizą w okresie przedakcesyjnym objął sześćościecie 1998-2003, natomiast lata po akcesji podzielono na dwa sześćościecia 2004-2009 i 2010-2015.

Metoda analizy

- Policzono średnie roczne kwoty wartości przychodów rolnictwa oraz poniesione koszty zużycia pośredniego wyrażone w cenach stałych i na tej podstawie policzono wartość dodaną brutto rolnictwa polskiego w wydzielonych podokresach (sześćcioleciach).

Korzystając z danych zgromadzonych w formie szeregów czasowych sporządzono dodatkowo projekcje wartości przychodów rolnictwa oraz kosztów zużycia pośredniego na zasadzie ekstrapolacji na 4 kolejne lata, co pozwoliło ustalić wartość dodaną brutto wyrażoną w cenach stałych na lata 2016-2019. W rachunku projekcji przyjęto kształt regresji wielomianu drugiego stopnia przynoszący w efekcie największe wielkości wskaźnika determinacji r^2 . Wynosiły one odpowiednio 0,67 i 0,47.

Wartość dodana brutto w polskim rolnictwie w latach 2010-2015 na tle dwóch poprzednich sześćcioleci (lata 1998-2003 i 2004-2009), oraz hipotetyczne przyczyny zaistniałych zmian

Liczby składające się na rachunek wartości dodanej brutto w całym analizowanym okresie (lata 1998-2015) znajdują się w tabeli 2.

Z przytoczonych w tabeli 2 liczb wynika, że korzystne trendy zarysowane w sześcioleciu poakcesyjnym, które zostały wcześniej omówione szerzej, uległy niekorzystnej zmianie w latach 2010-2015. Nastąpił niewielki spadek przychodów (o 1,2%), a koszty zużycia pośredniego wzrosły aż o 5,1%. W rezultacie nastąpił spadek wartości dodanej brutto w stosunku do podokresu poakcesyjnego o 4,0 mld zł, to jest o 11,3%, choć nadal kwota tej wartości była większa niż w podokresie przedakcesyjnym.

Tabela 2. Średnie roczne wartości przychodów, kosztów zużycia pośredniego i wartości dodanej brutto rolnictwa krajowego w wydzielonych podokresach wyrażone w cenach stałych

Podokresy	Wartość przychodów w mld zł.	Koszty zużycia pośredniego w mld zł.	Wartość dodana brutto w mld zł.	Zmiany wartości dodanej brutto	
				Lata 1998-2003 = 100	Okres poprzedni =100
1998-2003	81,6	56,2	25,4	100,0	-
2004-2009	92,4	56,8	35,6	140,2	140,2
2010-2015	91,3	59,7	31,6	124,4	88,7

Wartość dodana brutto w polskim rolnictwie w latach 2010-2015 na tle dwóch poprzednich sześćcioleci (lata 1998-2003 i 2004-2009), oraz hipotetyczne przyczyny zaistniałych zmian

Wyniki projekcji na lata 2016-2019 (tabela 3) wykazują natomiast, że zjawisko odnotowane w sześcioleciu 2010-2015 przedłuży się prawdopodobnie na 4 lata następne, choć w mniejszym natężeniu. Średniorocznie o 1% wzrosną przychody i nieco mniejsze będzie tempo wzrostu kosztów zużycia wewnętrznego, gdyż wyniesie ono 4,1%. Wartość dodana brutto obniży się zatem o 1,7 mld zł., czyli o 5,4%. Wartość ta będzie jednak nadal większa niż w podokresie przedakcesyjnym.

Tabela 3. Projekcja na lata 2016-2019 wartości przychodów, kosztów zużycia pośredniego i wartości dodanej brutto rolnictwa polskiego wyrażone w cenach stałych (kwoty w mld zł.)

Lata	Przychody	Koszty zużycia pośredniego	Wartość dodana brutto
2016	92,6	60,3	32,3
2017	92,3	61,5	30,8
2018	92,0	62,8	29,2
2019	91,4	65,7	25,7
Kwoty średnie roczne	92,1	62,2	29,9

Źródło: obliczenia sporządzone przez Z. Mirkowską na podstawie danych z tabeli 1 i 2.

Wartość dodana brutto w polskim rolnictwie w latach 2010-2015 na tle dwóch poprzednich sześćcioleci (lata 1998-2003 i 2004-2009), oraz hipotetyczne przyczyny zaistniałych zmian

Zjawisko dostrzeżone w latach 2010-2015 nie jest nowe, choć w fachowej literaturze ze styku ekonomii i nauk rolniczych było ono rzadko podejmowane. Istniejące opracowania na ten temat nie wyczerpują najprawdopodobniej listy jego przyczyn. W dalszej części referatu zostaną one przytoczone i wskazane zostanie hipotetycznie kilka innych przyczyn.

- Istnienie charakteryzowanego zjawiska zasygnalizowała zapewne po raz pierwszy L. Latruffe z INRA, we Francji. Analizując dochody określonej grupy francuskich gospodarstw rolnych, doszła do wniosku, że dopłaty wpływają negatywnie na efektywność funkcjonowania gospodarstw rolnych, ale sprzyjają większemu ich wyposażeniu w techniczne środki produkcji.

Wartość dodana brutto w polskim rolnictwie w latach 2010-2015 na tle dwóch poprzednich sześćcioleci (lata 1998-2003 i 2004-2009), oraz hipotetyczne przyczyny zaistniałych zmian

L. Latruffe wraz z zespołem złagodziła jednak ostatnio swoją opinię. Badając gospodarstwa wyspecjalizowane w produkcji mleka w osiemnastoleciu 1990-2007 w dziewięciu krajach unijnych doszła do wniosku, że wpływ dopłat na efektywność techniczną był ujemny tylko w dwóch krajach, w dwóch innych był on dodatni, a w pięciu nie stwierdzono żadnego wpływu. Zespół w konkluzji wyraził opinię, że dopłaty nie są najlepszym sposobem na poprawę efektywności funkcjonowania gospodarstw. Stwierdził też, że oddzielenie od 2003 r. w ramach wspólnej polityki rolnej wsparcia od produkcji osłabiło oddziaływanie dopłat na efektywność produkcji rolniczej.

Wartość dodana brutto w polskim rolnictwie w latach 2010-2015 na tle dwóch poprzednich sześćcioleci (lata 1998-2003 i 2004-2009), oraz hipotetyczne przyczyny zaistniałych zmian

- Pierwszym z pomysłów L. Latruffe zainteresował się prof. W. Rembisz z zespołem. Przyjęto założenie, że producenci rolni podejmując decyzje gospodarcze kierują się dodatkowo także określonymi instrumentami polityki rolnej, jak np. stawkami dopłat bezpośrednich. Zarysowało się więc pytanie, czy nie odbywa się to kosztem dążenia do poprawy efektywności produkcji, a szczególnie poprawy wydajności pracy jako istotnego źródła wzrostu dochodów. Przeprowadzone rozumowanie modelowe wykazało, że transfery z wykorzystaniem cen i płatności powiększają dochody rolnicze i dodatkowo stabilizują je, a tym samym powiększają wydajność pracy. Cytowani autorzy dodają jednak, że skutkiem dotacji „... może być to, że nie wymuszają [one] poprawy tej wydajności jako podstawowego źródła dochodów producentów rolnych”. Są oni przekonani, że na rzecz prawdziwości tego stwierdzenia przemawia rosnący w latach 2004-2009 udział dopłat w dochodach trzech grup gospodarstw rolnych: z przeważającą produkcją roślinną, z przeważającą produkcją zwierzęcą i z produkcją wielostronną.

Wartość dodana brutto w polskim rolnictwie w latach 2010-2015 na tle dwóch poprzednich sześćcioleci (lata 1998-2003 i 2004-2009), oraz hipotetyczne przyczyny zaistniałych zmian

Ilustracje liczbowe budzą jednak wątpliwości. W 2009 r. nominalna kwota dopłat była większa od tej w 2004 roku o około 112%, podczas gdy dochód rolnictwa wzrósł tylko o 36%. Zatem zmiana stawek dopłat też prowadziła do wzrostu udziału dopłat w dochodach z gospodarstw rolnych, a nie tylko działania podjęte przez producentów rolnych.

Wartość dodana brutto w polskim rolnictwie w latach 2010-2015 na tle dwóch poprzednich sześćcioleci (lata 1998-2003 i 2004-2009), oraz hipotetyczne przyczyny zaistniałych zmian

Już w XIX wieku A. de Toequeville – cieszący się uznaniem filozof polityki sformułował pogląd, że ludzie łączą myślenie o interesach z myśleniem o wartościach. Myśl ta nie jest też obca współcześnie żyjącemu szwajcarskiemu ekonomiście H. Ch. Binswangerowi [2011]. Jest on przekonany, że kapitaliści rezygnują w określonych sytuacjach z określonej części zysku, mając na uwadze korzyści społeczne i ekologiczne. Można zatem przyjąć, że niektórzy producenci rolni rezygnowali w latach 2010-2015 z części ryzykownego dochodu, w sytuacji kiedy cenili sobie mniejszy dochód pozyskiwany w sposób niemal pozbawiony ryzyka. Mogły to być osoby z awersją do ryzyka, zapewne starsze i bez następcy, poszukujący dochodu za granicą itp. Spis rolny z 2010 roku wykazał bowiem, że około 119 tys. gospodarstw rolnych (6,3% ogółu) nie prowadziło produkcji rolniczej, a starało się utrzymać użytki rolne w stanie umożliwiającym dostęp do dopłat.

Wartość dodana brutto w polskim rolnictwie w latach 2010-2015 na tle dwóch poprzednich sześćcioleci (lata 1998-2003 i 2004-2009), oraz hipotetyczne przyczyny zaistniałych zmian

- Istniały zapewne również inne przyczyny znacznego spadku kwoty wartości brutto krajowego rolnictwa w sześcioleciu 2010-2015 w relacji do stanu z sześćciolecia poprzedniego. Należy zwrócić przede wszystkim uwagę na spadek zainteresowania produkcją zwierzęcą. W latach 2007-2013 krajowa liczba gospodarstw z taką produkcją i powierzchnią powyżej 1 ha użytków rolnych zmniejszyła się o 172,7 tys., a więc o 13,5%. Miało to skutki dwojakiego rodzaju. Po pierwsze, sprzedaż surowców pochodzenia roślinnego obniżała wartość dodaną brutto w porównaniu z sytuacją, gdy surowce te były wykorzystywane w produkcji zwierzęcej. Przykładowo, zastąpienie w 2012 roku produkcji mleka w przeliczeniu na 1 ha powierzchni paszowej produkcją kukurydzy uprawianej na ziarno prowadziło do spadku wartości dodanej brutto o 51,3% [Czułowska i in. 2014].

Wartość dodana brutto w polskim rolnictwie w latach 2010-2015 na tle dwóch poprzednich sześćcioleci (lata 1998-2003 i 2004-2009), oraz hipotetyczne przyczyny zaistniałych zmian

Drugi rodzaj skutków rezygnacji z chowu zwierząt w gospodarstwach to niedostateczny poziom nawożenia organicznego gruntów ornych i w rezultacie spadek żyzności gleb [Zieliński 2012]. Nie jest jednak znany zakres tego zjawiska w skali kraju, ponieważ część gospodarstw bez produkcji zwierzęcej stosowała różne substytuty obornika.

- Do spadku wartości dodanej brutto przyczyniły się też koszty spełnienia nowych wymogów *cross compliance* (zasady wzajemnej zgodności). Polskie gospodarstwa miały od chwili akcesji obowiązek utrzymywania gruntów w dobrej kulturze. W latach 2009-2013 wprowadzono jednak szereg innych obowiązków, jak np. stworzenia warunków zapewniających dobrostan dla zwierząt. Oszacowano, że średni roczny przyrost kosztów całego rolnictwa krajowego z tej przyczyny wzrósł w latach 2009-2014 o 1,5% .

Wartość dodana brutto w polskim rolnictwie w latach 2010-2015 na tle dwóch poprzednich sześćcioleci (lata 1998-2003 i 2004-2009), oraz hipotetyczne przyczyny zaistniałych zmian

- Zapewne w dużym stopniu w wyniku regresji stawek części dopłat dla dużych obszarowo gospodarstw rolnych nastąpiło ograniczenie powierzchni gruntów dzierżawionych od Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa (AWRSP). W latach 2004-2009 było to już tylko 62,5 tys. ha i zaledwie 27,3 tys. ha w ostatnim analizowanym sześćcioleciu [Buks i in. 2016]. Powierzchnia wydzierżawiona w ostatnim sześćcioleciu była więc o 56,3% mniejsza niż w sześćcioleciu poakcesyjnym.

Inne były liczby charakteryzujące sprzedaż ziemi administrowanej przez AWRSP. W latach 2004-2009 było to 100,5 tys. ha, a 116,7 tys. ha w latach 2010-2015. Gospodarstwa dysponujące środkami finansowymi kupowały ziemię, by uniezależnić się od skutków niespodziewanych zmian polityki dzierżawy ziemi państwowej, nawet jeśli odbywało się to kosztem innych przedsięwzięć gospodarczych.

Należy zatem wnosić, że w sześćcioleciu 2010-2015 wolniejsze było, w porównaniu z sześćcioleciem poakcesyjnym, tempo przyrostu liczby gospodarstw modernizujących posiadany majątek i powiększających jego wartość, a więc tych funkcjonujących efektywnie.

Podsumowanie

Wartość dodana brutto rolnictwa krajowego liczona w cenach stałych była w pierwszych sześciu latach po akcesji większa średnio rocznie o około 40% w stosunku do sześćciolecia przedakcesyjnego. W drugim sześćcioleciu poakcesyjnym (lata 2010-2015) wartość ta uległa jednak obniżeniu o około 11% niż w sześćcioleciu poprzednim, choć nadal była większa niżli w okresie przedakcesyjnym. Sporządzona dodatkowo projekcja wskazała, że zjawisko to może występować jeszcze w 2019 roku.

Istnieje prawdopodobnie kilka przyczyn zasygnalizowanego zjawiska. Co szósty producent zrezygnował z produkcji zwierzęcej, co prowadziło do ograniczenia nawet o około ½ kwoty wartości dodanej brutto. Zjawisko to występowało głównie w gospodarstwach niewielkich, o małych dochodach wymuszających poszukiwania innych jego źródeł, głównie pracy zarobkowej poza posiadanym gospodarstwem.

Podsumowanie

Są też przesłanki wskazujące, że co najmniej co szesnasty producent rolny zaczął zadowalać się dochodem pozbawionym ryzyka. Zarzucił prowadzenie produkcji rolniczej i prowadził jedynie działania umożliwiające mu korzystanie z dopłat. W większości przypadków przyczyną mogła być wrodzona lub nabyta awersja do ryzyka, choroba, inne wydarzenia losowe, wiek przedemerytalny rolnika, brak następcy itp.

Do spadku wartości dodanej brutto przyczyniły się też koszty spełnienia przez beneficjentów dopłat bezpośrednich nowych wymogów zasady wzajemnej zgodności wprowadzonych w latach 2009-2013, jak np. stworzenia warunków zapewniających dobrostan zwierzętom.

Należy poza tym przypuszczać, że w sześcioleciu 2010-2015 wolniejsze było, w porównaniu z sześcioleciem poakcesyjnym, tempo przyrostu liczby gospodarstw rolnych powiększających i modernizujących posiadany majątek. Przyczyną mogła być regresja stawek części dopłat dla dużych obszarowo gospodarstw rolnych i zmienna polityka dzierżawy ziemi. Na to zjawisko wskazuje m. in. zaznaczone bardzo wyraźnie ograniczenie powierzchni gruntów dzierżawionych od Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa (AWRSP) i mniejsza sprzedaż ziemi pochodzącej z tego źródła.

Podsumowanie

Kończę trzema pytaniami: (1) czy są jakieś inne przyczyny spadku wartości dodanej brutto liczonej w cenach stałych w rolnictwie krajowym, niż te, o których była mowa w referacie?, (2) czy można zmienić niekorzystny trend zmiany wartości dodanej brutto liczonej w cenach stałych, jaki zarysował się w rolnictwie krajowym w latach 2010-2015? i (3) co będzie z polskim rolnictwem jeśli to się nie uda, a po 2020 roku zarówno dopłaty jak i relacje cen będą mniej korzystne niż obecnie.

Dziękuję za uwagę